

1

Rješavanje nelinearnih jednačbi

U ovom se poglavlju bavimo osnovnim metodama za rješavanje jednačbe oblika $f(x) = 0$, gdje je f realna funkcija realne varijable. O funkciji f ćemo minimalno pretpostavljati da je neprekidna.

1.1 Metoda bisekcije

Metoda bisekcije ili polovljenja je vrlo jednostavan postupak koji se može primijeniti na svaku neprekidnu funkciju. Zasniva se na činjenici da neprekidna funkcija $f: [a, b] \rightarrow \mathbb{R}$ koja ima različit predznak u točkama a i b mora imati na tom segment bar jednu nultočku (vidi S. Kurepa [?], Teorem 4). Tu tvrdnju možemo formulirati na sljedeći način:

Teorem 1.1 Neka je $f: [a, b] \rightarrow \mathbb{R}$ neprekidna funkcija na segmentu $[a, b]$ i neka je $f(a)f(b) \leq 0$. Tada postoji bar jedna točka $r \in [a, b]$ takva da je $f(r) = 0$.

Postavlja se pitanje kako na efikasan način provjeriti da funkcija mijenja predznak na nekom segmentu. Prirodno se nameće u tu svrhu računati izraz $f(a)f(b)$. Ako je on manji od nule onda sigurno imamo promjenu predznaka budući da je predznak funkcije u dvije krajnje točke različit. Taj uvjet nije i nužan, ali je zato jednostavan za provjeru – treba samo dva izračunavanja funkcije f . Mi ćemo stoga govoriti da funkcija mijenja predznak na $[a, b]$ ako je $f(a)f(b) < 0$.

Ako nam je zadan jedan takav segment $[a, b]$ na kome funkcija mijenja predznak, onda uvodimo polovište $p = (a + b)/2$ i imamo tri mogućnosti.

- $f(p) = 0$;
- f mijenja predznak na podsegmentu $[a, p]$;
- f mijenja predznak na podsegmentu $[p, b]$;

U prvom slučaju smo gotovi. U druga dva odabiremo onaj podsegment na kojem funkcija mijenja predznak i nastavimo isti postupak s njime.

Iterirajući ovu shemu dobivamo niz segmenata $[a_1, b_1]$, $[a_2, b_2]$, $[a_3, b_3]$, ... koji imaju svojstvo da se za svako n bar jedna nultočka nalazi u $[a_n, b_n]$, te

$$b_n - a_n = \frac{1}{2}(b_{n-1} - a_{n-1}) = \frac{1}{2^n}(b_1 - a_1).$$

Vidimo dakle da nam u svakom koraku metoda daje gornju i donju među za nultočku i preciznu ocjenu greške. Ako nultočku označimo s r , onda iz $r \in [a_n, b_n]$ dobivamo

$$\left| r - \frac{1}{2}(a_n + b_n) \right| \leq \frac{1}{2}(b_n - a_n) = \frac{1}{2^{n+1}}(b_1 - a_1),$$

pa za aproksimaciju treba uzeti $x = (a_n + b_n)/2$.

Algoritam 1.1 (Bisekcija)

- 1: Ulaz: a, b ($a < b$) krajevi intervala
- 2: $f(x)$ funkcija
- 3: N maksimalan broj iteracija
- 4: ε, δ točnost
- 5: $f_l = f(a)$
- 6: $f_r = f(b)$
- 7: $dx = b - a$
- 8: **if** $f_l * f_r \geq 0$ **then**
- 9: stop. $[a, b]$ nije dobar početni segment.
- 10: **end if**
- 11: **for** $k = 1, 2, \dots, N$ **do**
- 12: $dx = dx/2$
- 13: $x_m = a + dx$
- 14: $f_m = f(x_m)$
- 15: **if** $|dx| < \varepsilon$ ili $|f_m| < \delta$ **then**
- 16: stop. Izlaz $x = x_m$. Algoritam je konvergirao.
- 17: **end if**
- 18: **if** $f_l * f_m < 0$ **then**
- 19: $b = x_m$
- 20: $f_r = f_m$
- 21: **else**
- 22: $a = x_m$
- 23: $f_l = f_m$
- 24: **end if**
- 25: **end for**
- 26: Izlaz $x = x_m$. Algoritam nije konvergirao u N iteracija.

Najveći problem u konstrukciji algoritma je kriterij zaustavljanja. Ako je nultočka u blizini jedinice, onda je tolerancija $\varepsilon = 10^{-6}$ posve razumna, ali za

korijen reda veličine 10^{26} to neće biti moguće postići. Dobar kriterij ovisi o položaju nule. Jedna mogućnost je uzeti $\varepsilon = \epsilon(|a| + |b|)/2$, gdje je ϵ strojni epsilon, a a i b su inicijalne međe korijena. Ukoliko se pak želi koristiti funkcijska vrijednost kao kriterij zaustavljanja, onda bi trebalo imati određeno poznavanje funkcije u okolini korijena da bi se izbjegla uporaba tog kriterija u području gdje je globalno vrijednost funkcije vrlo mala.

Sljedeći problem je nalaženje polaznog intervala. To može biti evidentno iz načina na koji je funkcija zadana, ali i ne mora. Jedan od mogućih načina da se automatizira traženje početnog segmenta je da se krene od nekog dovoljno velikog segmenta $[A, B]$ koji se zatim podijeli na n jednakih podsegmenta koji je svi redom testiraju. Takva rutina bi vratila listu segmenta na kojima funkcija mijenja predznak.

Bisekcija je vrlo robustan algoritam ali konvergencija može biti suviše spora. K tome, ona nema neposrednih generalizacija na sustave više jednadžbi s više nepoznanica.

Primjer. Nađimo najmanji pozitivni korijen jednadžbe $\operatorname{tg} x = x$. Budući da je derivacija tangensa veća od 1 na $(0, \pi/2)$ zaključujemo da korijen leži u intervalu $(\pi, 3\pi/2)$. Startat ćemo algoritam s $a = \pi + 10^{-6}$, $b = 3\pi/2 - 10^{-6}$. Odaberimo toleranciju $\varepsilon = \delta = 10^{-7}$. Nakon 28 iteracija dobivamo $x = 4.4934094576$, i $f(x) = -6.4 \cdot 10^{-9}$. $\square$

1.2 Newtonova metoda

Neka je f glatka funkcija i r jedna njena nultočka. Ako je x aproksimacija te nultočke, onda možemo pisati $x = r + h$ te iskoristiti Taylorov razvoj

$$0 = f(r) = f(x + h) = f(x) + f'(x)h + O(h^2)$$

pri čemu pretpostavljamo da imamo dobru aproksimaciju, pa je h malen. Zane-marimo li član koji je kvadratan u h dolazimo do približne jednakosti

$$h \approx -\frac{f(x)}{f'(x)}.$$

Kako sada imamo procjenu za h , a $r = x + h$, dobivamo novu aproksimaciju za r :

$$r \approx x - \frac{f(x)}{f'(x)}.$$

Očekujemo da je nova aproksimacija bolja od prethodne. Time dobivamo iterativnu metodu:

$$x_{n+1} = x_n - \frac{f(x_n)}{f'(x_n)}, \quad n = 0, 1, \dots$$

gdje je x_0 zadana početna iteracija.

Napomena. Za razliku od bisekcije, Newtonova metoda nije globalno konvergentna. To se može pokazati na primjeru funkcije $f(x) = \arctan x$ koja ima jedinstvenu, jednostruku nulu $x = 0$. Newtonova iteracija koja započne iz točke $x_0 > 0$, koja je dovoljno udaljena od ishodišta, generirat će $x_1 < 0$ koji je po modulu veći od x_0 (budući da je derivacija $f'(x_0)$ bliska nuli). Svaka sljedeća iteracija bit će po modulu veća od prethodne. $\square$

Napomena. Geometrijska interpretacija Newtonove metode: Točka x_{n+1} konstruira se iz točke x_n tako da se u $(x_n, f(x_n))$ povuče tangenta na graf funkcije i za x_{n+1} se uzme njeno presjecište s osi x . Iz interpretacije se vidi da se točka x_{n+1} u odnosu na x_n nalazi u smjeru pada funkcije $f(x)$ (pod uvjetom da je $f'(x_n) \neq 0$, što je nužno da bi se mogao napraviti korak Newtonove metode). $\square$

Na osnovu tog zapažanja možemo konstruirati **globalno konvergentnu Newtonovu metodu**. Polazeći od aproksimacije x_n konstruiramo x_{n+1} Newtonovim korakom. Novu aproksimaciju zatim prihvaćamo ako je

$$|f(x_{n+1})| < |f(x_n)|. \quad (1.1)$$

U suprotnom zaključujemo da nas je Newtonova iteracija dovela predaleko i da korak moramo smanjiti. Iz prethodne napomene znamo da ćemo doći do prihvatljive aproksimacije ako korak dovoljno smanjimo. Stoga umjesto x_{n+1} uzimamo $(x_{n+1} + x_n)/2$ kao novu aproksimaciju te postupak polovljenja ponavljamo sve dok uvjet (1.1) ne bude zadovoljen. Time dolazimo do sljedećeg algoritma:

Algoritam 1.2 (Globalno konvergentna Newtonova metoda)

```

1: Ulaz: funkcija  $f(x)$ 
2:     funkcija  $f'(x)$ 
3:     maksimalan broj iteracija  $N$ 
4:     tolerancije  $\varepsilon, \delta$ 
5:     početna iteracija  $x_0$ 
6:  $v = f(x_0)$ 
7: if ( $|v| < \varepsilon$ ) then
8:   stop. Početna aproksimacija je dovoljno dobra.
9: end if
10: for  $k = 1, 2, \dots, N$  do
11:    $x_1 = x_0 - v/f'(x_0)$ 
12:    $w = f(x_1)$ 
13:   while  $|w| \geq |v|$  do
14:      $x_1 = (x_1 + x_0)/2$ 
15:      $w = f(x_1)$ 
16:   end while
17:   if ( $|x_1 - x_0| < \varepsilon$  ili  $|w| < \delta$ ) then
18:     Stop. Metoda je konvergirala. Izlaz  $x_1$ .
19:   else

```

20: $x_0 = x_1$

21: $v = w$

22: **end if**

23: **end for**

24: Izlaz $x = x_1$. Algoritam nije konvergirao u N iteracija.

Jednostavna analiza greške. Označimo nultočku funkcije s r . Greška je $e_n = x_n - r$.

$$e_{n+1} = x_{n+1} - r = x_n - r - \frac{f(x_n)}{f'(x_n)} = \frac{e_n f'(x_n) - f(x_n)}{f'(x_n)}.$$

Iz Taylorovog razvoja slijedi

$$0 = f(r) = f(x_n - e_n) = f(x_n) - f'(x_n)e_n + \frac{1}{2}e_n^2 f''(\xi_n)$$

za neku točku ξ_n između x_n i r . Izlazi

$$\frac{e_n f'(x_n) - f(x_n)}{f'(x_n)} = \frac{1}{2} \frac{f''(\xi_n)}{f'(x_n)} e_n^2 \approx \frac{1}{2} \frac{f''(r)}{f'(r)} e_n^2.$$

U zadnjem koraku smo iskoristili neprekidnost druge derivacije.

Ova analiza pokazuje (sugerira) da metoda konvergira kvadratično ukoliko je nultočka jednostruka ($f'(r) \neq 0$). Iz ranijeg primjera smo vidjeli da metoda konvergira jedino ako je početna iteracija dovoljno blizu nultočke.

Napomena. Broj

$$p_n = -\log_{10} e_n$$

predstavlja broj točnih decimala u aproksimaciji x_n . Na osnovu toga se lako vidi da ako vrijedi $e_{n+1} \approx C e_n^2$, onda se broj točnih decimala u svakoj iteraciji približno udvostručuje. Naime, tada se dobiva

$$p_{n+1} \approx -\log_{10} C + 2p_n.$$

□

Primjer 1.1 Treba izračunati $\sqrt{R}$ Newtonovom metodom.

Problem se svodi na rješavanje jednadžbe $f(x) = x^2 - R^2$. Newtonova iteracija nakon sređivanja postaje

$$x_{n+1} = \frac{1}{2} \left(x_n + \frac{R}{x_n} \right). \quad (1.2)$$

Evolucija greške:

$$x_{n+1} - \sqrt{R} = \frac{(x_n - \sqrt{R})^2}{2x_n}.$$

Odavde se vidi da ako je $x_0 > 0$, onda je $x_1 > \sqrt{R}$ i indukcijom dobivamo da je $x_n > \sqrt{R}$ za sve $n > 0$. Nadalje,

$$x_{n+1} - x_n = \frac{1}{2} \left(\frac{R}{x_n} - x_n \right) = \frac{R - x_n^2}{2x_n} \leq 0$$

M. JURAK 25. siječnja 2005.

pa zaključujemo da je dobiveni niz monotono padajući i stoga konvergentan. Neka je x^* njegov limes. Prijelazom na limes kada $n \rightarrow \infty$ u (1.2) dobivamo

$$x^* = \frac{1}{2}\left(x^* + \frac{R}{x^*}\right)$$

odnosno $x^* = \sqrt{R}$. U ocjeni greške možemo primijeniti ocjenu $x_n > \sqrt{R}$ pa dobivamo

$$|x_{n+1} - \sqrt{R}| \leq \frac{(x_n - \sqrt{R})^2}{2\sqrt{R}}.$$

Dakle, imamo kvadratičnu konvergenciju.

1.2.1 Tipovi konvergencije

Iterativne metode generiraju niz aproksimacija točnog rješenja jednadžbe koji u idealnom slučaju konvergira prema njemu. Stoga je potrebno precizirati terminologiju vezanu uz konvergenciju nizova. Promatrat ćemo općenito niz (x_k) u prostoru $\mathbb{R}^n$. Pri tome odabiremo jednu normu na $\mathbb{R}^n$, koju označavamo s $\|\cdot\|$.

1. Niz (x_k) iz $\mathbb{R}^n$ konvergira prema $x_* \in \mathbb{R}^n$ ako je

$$\lim_{k \rightarrow \infty} \|x_k - x_*\| = 0.$$

2. Niz (x_k) iz $\mathbb{R}^n$ konvergira linearno prema $x_* \in \mathbb{R}^n$ ako postoji konstanta $C < 1$ takva da za sve k , počevši od nekog k_0 , vrijedi

$$\|x_{k+1} - x_*\| \leq C\|x_k - x_*\|.$$

3. Niz (x_k) iz $\mathbb{R}^n$ konvergira superlinearno prema $x_* \in \mathbb{R}^n$ ako postoji niz (c_k) koji konvergira u nulu, takav da za sve k vrijedi

$$\|x_{k+1} - x_*\| \leq c_k\|x_k - x_*\|.$$

4. Neka je (x_k) niz iz $\mathbb{R}^n$ koji konvergira prema $x_* \in \mathbb{R}^n$. Ako postoje konstante $p > 1$, $C > 0$ takve da počevši od nekog k_0 vrijedi

$$\|x_{k+1} - x_*\| \leq C\|x_k - x_*\|^p$$

onda kažemo da je red konvergencije niza (x_k) jednak p . U slučaju $p = 2$ i $p = 3$ govorimo o kvadratno i kubno konvergentnim nizovima.

1.2.2 Analiza konvergencije Newtonove metode

Definicija 1.1 Funkcija $g: \Omega \subset \mathbb{R} \rightarrow \mathbb{R}$ je Lipschitzova s konstantom γ ako za sve $x, y \in \Omega$ vrijedi

$$|g(x) - g(y)| \leq \gamma|x - y|.$$

Skup svih Lipschitzovih funkcija s konstantom γ označavamo s $\text{Lip}_\gamma(\Omega)$.

Lema 1.1 Neka je $f: (a, b) \rightarrow \mathbb{R}$ funkcija sa svojstvom $f' \in \text{Lip}_\gamma(a, b)$. Tada za sve $x, y \in (a, b)$ vrijedi

$$|f(y) - f(x) - f'(x)(y - x)| \leq \frac{\gamma}{2}(y - x)^2.$$

Dokaz. Polazeći od Newton-Leibnizove formule

$$f(y) - f(x) = \int_x^y f'(z) dz,$$

zamjenom varijabli dobivamo

$$\begin{aligned} f(y) - f(x) - f'(x)(y - x) &= \int_x^y (f'(z) - f'(x)) dz \\ &= \int_0^1 [f'(x + t(y - x)) - f'(x)](y - x) dt, \end{aligned}$$

iz čega slijedi

$$|f(y) - f(x) - f'(x)(y - x)| \leq |y - x| \gamma \int_0^1 t|y - x| dt = \frac{\gamma}{2}(y - x)^2.$$

□

Osnovni rezultat o konvergenciji metode je sljedeći

Teorem 1.2 Neka je $f: (a, b) \rightarrow \mathbb{R}$ funkcija sa svojstvom $f' \in \text{Lip}_\gamma(a, b)$ i neka postoji $\rho > 0$ takav da je $|f'(x)| \geq \rho$ za sve $x \in (a, b)$. Tada ako jednačba $f(x) = 0$ ima rješenje $r \in (a, b)$, onda postoji broj $\eta > 0$ takav da $|x_0 - r| < \eta$ povlači da niz (x_n) , generiran Newtonovom metodom, konvergira prema r i vrijedi

$$|x_{n+1} - r| \leq \frac{\gamma}{2\rho}|x_n - r|^2.$$

Dokaz. Ocjena greške lako slijedi iz prethodne leme, kao što ćemo vidjeti, no moramo osigurati da Newtonova iteracija nikad ne izađe iz intervala (a, b) na kojem vrijede sve naše pretpostavke.

M. JURAK 25. siječnja 2005.

Odaberimo $\hat{\eta} > 0$ kao najveći broj sa svojstvom da je $(r - \hat{\eta}, r + \hat{\eta}) \subseteq (a, b)$ te proizvoljan $\tau \in (0, 1)$. Broj η definiramo formulom

$$\eta = \min\left\{\hat{\eta}, \tau \frac{2\rho}{\gamma}\right\}.$$

Sada indukcijom pokazujemo da za sve $n \in \mathbb{N}$ vrijedi

$$|x_{n+1} - r| \leq \frac{\gamma}{2\rho}|x_n - r|^2 \quad \text{i} \quad |x_{n+1} - r| \leq |x_n - r| < \eta.$$

Baza i korak indukcije pokazuju se na isti naćni. PokaŹimo korak indukcije. Uz pretpostavku da su nejednakosti zadovoljene za $n - 1$, imamo

$$\begin{aligned} x_{n+1} - r &= x_n - r - \frac{f(x_n)}{f'(x_n)} = \frac{1}{f'(x_n)}[(x_n - r)f'(x_n) - f(x_n)] \\ &= \frac{1}{f'(x_n)}[f(r) - f(x_n) - (r - x_n)f'(x_n)]. \end{aligned}$$

Prema Lemi 1.1 imamo

$$|x_{n+1} - r| \leq \frac{1}{|f'(x_n)|} |f(r) - f(x_n) - (r - x_n)f'(x_n)| \leq \frac{\gamma}{2\rho} |x_n - r|^2.$$

Iz dokazanog i prema definiciji broja η slijedi

$$|x_{n+1} - r| \leq \frac{\gamma}{2\rho} |x_n - r|^2 \leq \frac{\gamma}{2\rho} |x_n - r| \tau \frac{2\rho}{\gamma} = \tau |x_n - r| < |x_n - r| < \eta.$$

Time je dokaz gotov. $\square$

1.2.3 Metode kada derivacija nije poznata

Newtonova metoda funkcionira tako da u n -tom koraku funkciju zamijeni modelom $M_n(x) = f(x_n) + f'(x_n)(x - x_n)$ i zatim traŹi njegovu nultoćku. Ako nam analitićki izraz za derivaciju nije poznat, onda moŹemo pokuŹati s modelom

$$M_n(x) = f(x_n) + a_n(x - x_n)$$

pri ćemu je a_n aproksimacija derivacije $f'(x_n)$. Time dolazimo do metode oblika

$$x_{n+1} = x_n - \frac{f(x_n)}{a_n}.$$

Newtonova metoda s konaćnom diferencijom sastoji se u tome da se za a_n uzme

$$a_n = \frac{f(x_n + h_n) - f(x_n)}{h_n},$$

gdje je h_n na neki način odabran korak. Jedno izračunavanje funkcije $f(x)$ se može uštediti po koraku ako se za a_n uzme izraz

$$a_n = \frac{f(x_n) - f(x_{n-1})}{x_n - x_{n-1}}.$$

Time se dobiva metoda sekante za koju je dakle $h_n = e_{n-1}$.

Napravimo sada ocjenu greške za metodu s konačnom diferencijom. Imamo

$$\begin{aligned} x_{n+1} - r &= x_n - r - \frac{f(x_n)}{a_n} \\ &= \frac{1}{a_n} [(x_n - r)a_n - f(x_n)] \\ &= \frac{1}{a_n} [f(r) - f(x_n) - (r - x_n)a_n] \\ &= \frac{1}{a_n} [f(r) - f(x_n) - (r - x_n)f'(x_n) + (f'(x_n) - a_n)(r - x_n)] \end{aligned}$$

Prema Lemi 1.1 imamo ($e_n = x_n - r$)

$$|e_{n+1}| \leq \frac{1}{|a_n|} \left[\frac{\gamma}{2} e_n^2 + |f'(x_n) - a_n| |e_n| \right].$$

Neka je a_n zadano formulom konačne diferencije s nekim korakom h_n . Tada ponovo koristeći Lemu 1.1, imamo

$$|f'(x_n) - a_n| = \left| f'(x_n) - \frac{f(x_n + h_n) - f(x_n)}{h_n} \right| \leq \frac{1}{h_n} \frac{\gamma}{2} h_n^2 = \frac{\gamma}{2} h_n.$$

Time smo dobili ocjenu

$$|e_{n+1}| \leq \frac{1}{|a_n|} \frac{\gamma}{2} [e_n^2 + |h_n e_n|].$$

Ukoliko imamo ocjenu na derivaciju odozdo oblika $|f'(x)| \geq \rho$, onda se takva ocjena može za dovoljno male korake dobiti i na a_n . Stoga možemo zaključiti da će metoda ostati drugog reda točnosti ako je

$$|h_n| \leq C |e_n|,$$

s konstantom C koja ne ovisi o n . Ukoliko imamo samo da $h_n \rightarrow 0$ kada $n \rightarrow \infty$, onda dobivamo superlinearnu konvergenciju. U slučaju metode sekante imamo

$$|e_{n+1}| \leq \frac{1}{|a_n|} \frac{\gamma}{2} [e_n^2 + |e_{n-1} e_n|] \leq \frac{\gamma}{|a_n|} |e_{n-1} e_n|.$$

Napomena.

- Jedan praktičan izbor koraka h_n je $h_n = \sqrt{\varepsilon} |x_n|$, gdje je ε strojni epsilon;
- Korak h_n se ne smije uzimati suviše malim jer će doći do dominacije grešaka zaokruživanja. Ako je potrebno moguće je koristiti centralnu diferenciju za računanje koeficijenta a_n . To omogućava uzimanje većeg koraka, ali uvodi još jedno računanje funkcije u svakom koraku. $\square$

1.3 Jednostavne iteracije

Jednadžba $f(x) = 0$ može se rješavati tako ako se zapiše u obliku $x = g(x)$ i zatim se primjene tzv. *jednostavne iteracije*:

$$x_{n+1} = g(x_n). \quad (1.3)$$

Time je problem nalaženja nultočke sveden na problem određivanja fiksne točke preslikavanja g . Metoda se bazira na Banachovom teoremu o fiksnoj točki. Najprije uvedimo definiciju kontrakcije:

Definicija 1.2 Funkcija $g: [a, b] \rightarrow \mathbb{R}$ je kontrakcija na $[a, b]$ ako postoji konstanta $0 < L < 1$ takva da je za sve $x, y \in [a, b]$

$$|g(x) - g(y)| \leq L|x - y|.$$

Funkcija je dakle kontrakcija ako je Lipschitzova s konstantom strogo manjom od jedan.

Teorem 1.3 Neka je $g: [a, b] \rightarrow \mathbb{R}$ neprekidna funkcija na segmentu $[a, b]$ sa sljedeća dva svojstva:

1. Za sve $x \in [a, b]$, $g(x) \in [a, b]$;
2. g je kontrakcija na $[a, b]$.

Tada g ima jedinstvenu fiksnu točku u segmentu $[a, b]$ i niz jednostavnih iteracije (x_k) , definiran s (1.3), konvergira prema fiksnoj točki za svaku početnu vrijednost $x_0 \in [a, b]$.

Dokaz. Promatramo niz jednostavnih iteracija (1.3), pri čemu je $x_0 \in [a, b]$ proizvoljno. Uočimo prvo da je za svako $n \geq 1$

$$|x_n - x_{n-1}| = |g(x_{n-1}) - g(x_{n-2})| \leq L|x_{n-1} - x_{n-2}|,$$

i stoga rekurzivno slijedi

$$|x_n - x_{n-1}| \leq L^{n-1}|x_1 - x_0|.$$

Uzmimo sada $n > m > 0$:

$$\begin{aligned} |x_n - x_m| &\leq |x_n - x_{n-1}| + |x_{n-1} - x_{n-2}| + \cdots + |x_{m+1} - x_m| \\ &= |g(x_{n-1}) - g(x_{n-2})| + \cdots + |g(x_m) - g(x_{m-1})| \\ &\leq L(|x_{n-1} - x_{n-2}| + \cdots + |x_m - x_{m-1}|) \\ &\leq \left(\sum_{k=m}^{n-1} L^{k-1} \right) |x_1 - x_0| = L^{m-1} \left(\sum_{k=0}^{n-m-1} L^k \right) |x_1 - x_0| \\ &\leq L^{m-1} \frac{1}{1-L} |x_1 - x_0|. \end{aligned}$$

Odavde lako zaključujemo da je (x_n) Cauchyjev niz te je stoga konvergentan. Ako sa $r \in [a, b]$ označimo limes tog niza, onda prijelazom na limes u (1.3), koristeći neprekidnost funkcije g , dobivamo

$$r = \lim_{n \rightarrow \infty} x_{n+1} = \lim_{n \rightarrow \infty} g(x_n) = g(r).$$

Time je dokazana egzistencija fiksne točke i konvergencija niza jednostavnih iteracija. Ostaje još samopokazati da je fiksna točka jedinstvena. Pretpostavimo stoga da postoje dvije fiksne točke, $r, \eta \in [a, b]$. Tada je

$$|r - \eta| = |g(r) - g(\eta)| \leq L|r - \eta| < |r - \eta|.$$

To je kontradikcija i teorem je dokazan. $\square$

Napomena. Iz dokaza Banachovog teorema o fiksnoj točki lako se dobiva ocjena za brzinu konvergencije jednostavnih iteracija. Naime, u dokazu je pokazano da je

$$|x_n - x_m| \leq \frac{L^{m-1}}{1-L}|x_1 - x_0|.$$

Prijeđemo li na limes kada $n \rightarrow \infty$, dobivamo

$$|r - x_m| \leq \frac{L^{m-1}}{1-L}|x_1 - x_0|.$$

Dakle $|r - x_m| < \varepsilon$ bit će zadovoljeno ako je

$$\frac{L^{m-1}}{1-L}|x_1 - x_0| < \varepsilon \quad \Rightarrow \quad m > 1 + \frac{\ln|x_1 - x_0| - \ln(\varepsilon(1-L))}{\ln(1/L)}. \quad \square$$

Pretpostavimo li da je funkcija g derivabilna, pomoću Lagrangeovog teorema srednje vrijednosti dobivamo ovaj teorem čije je pretpostavke lakše provjeriti.

Teorem 1.4 Neka je $g: [a, b] \rightarrow \mathbb{R}$ neprekidna funkcija na segmentu $[a, b]$ sa sljedeća dva svojstva:

1. Za sve $x \in [a, b]$, $g(x) \in [a, b]$;
2. g je neprekidno derivabilna i $|g'(x)| < 1$ za sve $x \in (a, b)$.

Tada vrijede zaključci Teorema 1.3.

Primjer 1.2 Jednadžbu $f(x) = e^x - 1 - 2x = 0$ možemo pokušati riješiti s dvije vrste jednostavnih iteracija:

- (a) $x_{n+1} = (e^{x_n} - 1)/2$;
- (b) $x_{n+1} = \ln(1 + 2x_n)$.

M. JURAK 25. siječnja 2005.

Da bismo vidjeli koja od tih iteracija konvergira primijetimo da je $f(1) < 0 < f(2)$, pa se nultočka nalazi u segmentu $[1, 2]$.

U slučaju (a) je $g(x) = (e^x - 1)/2$ te $g'(x) = e^x/2 > 1$ za $x \geq 1$. Uvjet kontrakcije ovdje nije zadovoljen te ne možemo očekivati sa sigurnošću konvergenciju (provjerite eksperimentalno).

U slučaju (b) je $g(x) = \ln(1 + 2x)$ i $g'(x) = 2/(1 + 2x) < 1$ za $x \geq 1$. Nadalje $g(x)$ je rastuća funkcijam $g(1) = \ln 3$, $g(2) = \ln 5$, te je slika $g([1, 2]) \subset [1, 2]$. Time su pretpostavke Banachovog teorema zadovoljene i jednostavne iteracije konvergiraju za svaki početni podatak iz segmenta $[1, 2]$.

Svaku iterativnu metodu možemo interpretirati kao metodu jednostavnih iteracija. Na primjer, za Newtonovu metodu imamo

$$g(x) = x - \frac{f(x)}{f'(x)}.$$

Banachov teorem o fiksnoj točki ima vrlo jake pretpostavke. Za egzistenciju fiksne točke dovoljno je uzeti prvu pretpostavku iz Teorema 1.3.

Teorem 1.5 (Brouwerov teorem o fiksnoj točki) Neka je $g: [a, b] \rightarrow \mathbb{R}$ neprekidna funkcija na segmentu $[a, b]$ i neka je $g(x) \in [a, b]$ za sve $x \in [a, b]$. Tada g ima bar jednu fiksnu točku u segmentu $[a, b]$.

Uočimo da teorem ne daje jedinstvenost fiksne točke niti konvergenciju jednostavnih iteracija.

Dokaz. Funkcija $f(x) = x - g(x)$ je neprekidna na segmentu i zbog $g(a), g(b) \in [a, b]$ zadovoljava

$$f(a) = a - g(a) \leq 0 \quad f(b) = b - g(b) \geq 0.$$

Dakle, $f(a)f(b) \leq 0$ i stoga $f(x)$ ima barem jednu nultočku na $[a, b]$, što je ekvivalentno tvrdnji teorema. $\square$

Ovaj se čuveni teorem generalizira na preslikavanja na $\mathbb{R}^n$.

Jednostavna analiza greške. Neka je $g(r) = r$ i $e_n = x_n - r$. Tada je

$$e_{n+1} = g(x_n) - g(r) = g'(r)e_n + \frac{1}{2}g''(r)e_n^2 + \dots$$

Iz ovog razvoja možemo vidjeti red konvergencije metode. Ako je $g'(r) \neq 0$, onda je ona prvog reda, ako je $g'(r) = 0$ i $g''(r) \neq 0$, onda je drugog itd. Nadalje, lako se vidi da ako je funkcija $g(x)$ rastuća, onda je niz jednostavnih iteracija monoton, a ako je $g(x)$ padajuća funkcija, onda niz oscilira oko fiksne točke.

1.3.1 Newtonova metoda za nultočke višeg reda

Newtonova metoda može se promatrati kao jedna od metoda jednostavnih iteracija. S tim ciljem problem nalaženja nultočke $f(x) = 0$ formuliramo kao problem nalaženja fiksne točke $x = x + \lambda(x)f(x)$ u kojem želimo funkciju $\lambda(x)$

odrediti tako da $g(x) = x + \lambda(x)f(x)$ ima u nultočki funkcije $f(x)$ prvu derivaciju jednaku nuli. Tada će, prema prethodnoj analizi, metoda jednostavnih iteracija biti kvadratično konvergentna.

Označimo s r nultočku funkcije $f(x)$. Imamo

$$g'(x) = \frac{d}{dx}(x + \lambda(x)f(x)) = 1 + \lambda'(x)f(x) + \lambda(x)f'(x).$$

U $x = r$ dobivamo

$$g'(r) = 1 + \lambda'(r)f(r) + \lambda(r)f'(r) = 1 + \lambda(r)f'(r).$$

Dakle, uz uvjet da je $f'(r) \neq 0$, (jednostruka nultočka) treba uzeti

$$\lambda(r) = -\frac{1}{f'(r)} \Rightarrow g'(r) = 0.$$

Taj je uvjet najjednostavnije zadovoljiti tako da uzmemo

$$\lambda(x) = -\frac{1}{f'(x)},$$

što vodi na

$$g(x) = x - \frac{f(x)}{f'(x)},$$

i vidimo da je pripadna metoda jednostavnih iteracija upravo Newtonova metoda.

Iz prethodnog rauna vidimo da je Newtonova metoda drugog reda točnosti ukoliko je nultočka funkcije $f(x)$ jednostruka. U suprotnom, ako je $f'(r) = 0$, gornji račun nije korektan. Da bismo vidjeli kojiko je $g'(r)$ uz pretpostavku da je $f'(r) = 0$, pretpostavimo da je nultočka dvostruka:

$$f'(r) = 0, \quad f''(r) \neq 0.$$

Tada deriviranjem izraza

$$f'(x)g(x) = f'(x)x - f(x)$$

dva puta dobivamo:

$$\begin{aligned} f''(x)g(x) + f'(x)g'(x) &= f''(x)x + f'(x) - f'(x) = f''(x)x \\ f'''(x)g(x) + 2f''(x)g'(x) + f'(x)g''(x) &= f'''(x)x + f''(x). \end{aligned} \quad (1.4)$$

Uvrstimo u drugu jednakost $x = r$ i uvažimo $f(r) = 0$, $g(r) = r$ (odnosno $\lim_{x \rightarrow r} g(x) = r$), dobivamo

$$f'''(r)r + 2f''(r)g'(r) = f'''(r)r + f''(r), \quad (1.5)$$

što daje (zbog $f''(r) \neq 0$) $g'(r) = 1/2$. Metoda dakle nije kvadratično konvergentna.

Postavlja se pitanje kako modificirati Newtonovu metodu tako da ona ostane kvadratično konvergentna i u slučaju višestruke nultočke. Dade se naslutiti da će modifikacija biti ovisna o redu nultočke. Pogledajmo ponovo slučaj nultočke drugog reda. Da bismo postigli $g'(r) = 0$, u jednažbi (1.5) nam nedostaje član $-f''(r)$. Umjesto (1.5) trebali bismo imati

$$f'''(r)r + 2f''(r)g'(r) = f'''(r)r + f''(r) - \boxed{f''(r)}.$$

Uokvireni član je onaj kojeg smo dodali. Odavde sada možemo rekonstruirati novu polaznu jednažbu ako uočimo da gornji rezultat dobivamo ako se (1.4) modificira analogno:

$$f'''(x)g(x) + 2f''(x)g'(x) + f'(x)g''(x) = f'''(x)x + f''(x) - \boxed{f''(r)},$$

što možemo pisati u obliku:

$$\frac{d^2}{dx^2}(f'(x)g(x)) = \frac{d^2}{dx^2}(f'(x)x - f(x)) - \boxed{f''(r)}.$$

Sada se vidi da treba uzeti

$$g(x) = x - 2\frac{f(x)}{f'(x)},$$

i modificirana Newtonova metoda za nultočke drugog reda postaje

$$x_{n+1} = x_n - 2\frac{f(x_n)}{f'(x_n)}, \quad n = 0, 1, 2, \dots$$

Opisani postupak se generalizira neposredno na nultočke bilo kojeg reda. Ako imamo nultočku k -tog reda ($k > 1$),

$$f(r) = f'(r) = \dots = f^{(k-1)}(r) = 0, \quad f^{(k)}(r) \neq 0$$

onda se pokazuje da je

$$g'(r) = \frac{k-1}{k} \tag{1.6}$$

i da modificirana Newtonova metoda glasi

$$x_{n+1} = x_n - k\frac{f(x_n)}{f'(x_n)}, \quad n = 0, 1, 2, \dots \tag{1.7}$$

1.4 Zadaci

Z1.1. Bisekcijom nađite nultočke sljedećih funkcija:

- $f(x) = 1/x - \operatorname{tg} x$ na $[0, \pi/2]$;
- $f(x) = 1/x - 2^x$ na $[0, 1]$;
- $f(x) = 2^{-x} + e^x + 2 \cos x - 6$ na $[1, 3]$;
- $f(x) = (x^3 + 4x^2 + 3x + 5)/(2x^3 - 9x^2 + 18x - 2)$ na $[0, 4]$.

Z1.2. Dokažite da za nultočku k -tog reda vrijedi formula (1.6) i da modificirana Newtonova metoda za nultočku k -tog reda ima oblik (1.7).